

METAFİZİĞE GİRİŞ*

Yazan: İbn SİNA

Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kamil CİHAN**

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla.

Hamd, alemlerin rabbi Allah'a mahsustur. Onun bağışı, seçilmiş peygamber Muhammed'e ve hep birlikte değerli ailesine olsun. Şıfa Kitabının on üçüncü fenni Metafizik (*İlahiyat*) hakkındadır.

Birinci makale, sekiz bölümden ibarettir.

1. Bölüm: Bilimler Arasındaki Yerinin Anlaşılması İçin İlk Felsefe'nin Konusunu Araştırmaya Başlangıç

Başarı ve merhametin sahibi Allah, bizi başarılı kıldı da Mantık, Doğa ve Matematik bilimlere ait anlamlardan belirtilmesi gerekenleri ortaya koyduk. Şimdi felsefi anlamların tarifine girişmemiz uygun olur. Allah'tan yardım isteyerek başlıyor ve diyoruz ki:

Kitapların bir çok yerinde işaret edildiği gibi, felsefi bilimler, nazari ve ameli diye ikiye bölünür. Onlar arasındaki farka işaret edildi ve denildi ki nazari olan felsefi bilimlerde, nefsin nazari gücünün bilfiil akıl olmasını sağlamak isteriz. Bu da özce bizim yapıp-etmelerimiz olmayan şeylerin tasavvur ve tasdiki ile ilgili bilgiyi kazanmakla olur. Nazari bilimlerdeki amaç, bir amelin keyfiyeti veya bizzat amel ilkesinin keyfiyetiyle ilgili olmayan bir görüş ve inancın oluşmasıdır. Ameli olan felsefi ilimlerde, ilkin, özce bizim yapıp-etmelerimiz olan şeylerin tasavvur ve tasdiki ile ilgili bilginin oluşmasını nazari güce sağlamak istenir; daha sonra da nazari güçten ameli güce ahlak kazandırma işi sağlanır.

Nazari felsefenin Doğal, Matematik ve Tanrısal Bilimden ibaret üç bölümle sınırlı olduğu belirtilmişti. Doğal olanın konusu, hareketli ve durağan olmaları yönüyle cisimlerdir ve cisimlere bizzat bu yönüyle ilişkin ilintilerini araştırmaktır. Matematik bilimlerinin konusu, ya kendisi maddeden soyut bir niceliktir, ya da nicelikli bir şeydir. Onların araştırma alanı, nicelik olarak niceliğe ilişkin hallerdir. Bu (hallerin) tanımlarında, ne bir madde türü ne de bir hareket gücü alınır. Tanrısal bilimler, varoluşu (*kıvam*) ve tanımı itibarıyla maddeden ayrı şeyleri araştırır. Duyduğum üzere Tanrısal bilimde de doğal, matematiksel ve bu ikisine ilişkin varlığın ilk sebepleri, sebeplerin sebebi ve ilkelerin ilkesi araştırılır ki o Yüce Allah'tır. İşte bu, kitaplardan vakıf olduğun miktardır. Hatırlayacak olursan, Mantık'ın Burhan Kitabında geçen işaret hariç, Tanrısal Bilimin konusunun gerçekte ne olduğu sana belirmemişti. Şöyleki, diğer bilimlerde konu olan tek bir şey, incelenen şeyler

* İbn Sina, Kitabı'ş-Şıfa, el-İlahiyat, Neşr: G. C. Anawati-S. Zayed, Ofset, Tarihsiz, S. 1-28. Çevirisini sunduğumuz metin, birinci makalenin ilk dört bölümünden ibaret olup, Metafizik bölümüne yapılan bir giriş niteliğindedir. Bu sebeple başlık, Metafiziğe Giriş olarak tarafımızdan verilmiştir.

** Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

ve kendilerinden burhanların oluşturulduğu kabul edilmiş ilkeler olurdu. Şu ana kadar bu bilimin konusunun ne olduğunu tam olarak tahkik etmiyordun. Bu konu, İlk Neden'in özü müdür ki istenilen şey onun sıfatları ve fiilleri olsun veya bir başka anlam olsun? Kimi kereler burada hakikat itibariyle bir felsefe ve İlk Felsefe olduğunu, onun diğer bilimlerin ilkelerini düzelttiğini ve onun hakikat itibariyle olan bilgelik (*Hikmet*) olduğunu iştirmektedir. Kimi kez de bilgeliğin, en değerli bilineni en üstün şekilde bilmek olduğunu, kimi zaman bilgeliğin en sağlam ve en sağlıklı bilgi olduğunu, kimi zaman da onun, bütünü ilk sebeplerini bilmek olduğunu iştirmektedir. Bununla birlikte bu ilk felsefenin ne olduğunu, bu bilgeliğin ne olduğunu, tanımların ve üç sıfatın tek bir sanata mı yoksa her birine bilgelik denilen farklı sanatlara mı ait olduğunu bilmiyordun. İmdi sana, yoluna girdiğimiz bu bilimin, İlk Felsefe olduğunu, onun mutlak bilgelik olduğunu ve bilgeliği tasvir eden üç sıfatın tek bir sanata ait olduğunu, onun da bu sanat olduğunu açıklayacağız.

Bilindiği üzere her bilimin kendine özel bir konusu vardır. Şimdi bu bilimin konusunun ne olduğunu araştıralım. Bu bilimin konusunun Yüce Allah'ın varlığı mı (*inniyet*) yoksa bu değil mi; hatta o, bu bilimin araştırma konularından biri midir bunu düşünelim. Diyoruz ki, onun konu olması doğru değildir. Çünkü her bilimin konusu, o bilimde varlığı kabul edilen bir şeydir ve sadece o konunun halleri araştırılır. Bu, başka yerlerde öğretilmişti. Yüce Tanrı'nın varlığının, konu gibi, bu bilimde kabul edilir olması doğru değildir. Bilakis o, burada araştırılır. Zira o, böyle olmasaydı şunlardan birinden uzak olmayacaktı: O, bu bilimde kabul edilen, başka bilimde de araştırılan olacaktı veya o, bu bilimde kabul edilen, başka bilimde araştırılmayan olacaktı. Her iki seçenek de geçersizdir. Şöyle ki, onun başka bir bilimde araştırılması doğru değildir. Zira, diğer bilimler, ya ahlakla, ya siyasetle, ya doğayla, ya matematikle veya mantıkla ilgilidir. Felsefe bilimleri içerisinde bu bölümün dışına çıkan herhangi bir bilim yoktur. Onlardan hiç biri Yüce Allah'ın varoluşunu (*isbat*) araştırmaz ve bunu yapmaları da doğru değildir. Bir çok kez tekrar edilen esasları derinlemesine düşünerek bunu bilirsin. O'nun başka bir bilimde araştırılmaz (*gayru matlub*) olması da doğru değildir. Çünkü bu takdirde o, hiç bir bilimde araştırılmaz olur. Şu halde o ya kendiliğinden apaçık olur veya düşünme ile onu açıklamaktan ümit kesilir. Oysa o, ne kendiliğinden apaçıktır, ne de açıklanmasından ümit kesilen bir şeydir; çünkü onun için kanıt (*delil*) vardır. Sonra, açıklanmasından ümit kesilen bir şeyin varlığını kabul etmek, nasıl doğru olur? Şu halde geriye onu araştırmanın bu bilimde olması kalır.

Onu araştırma, iki biçimde olur: Birincisi, varoluşu (*vücut*) yönünden, diğeri de sıfatları yönündendir. Varoluşunu araştırmak bu bilimde ise onun, bu bilimin konusu olması doğru değildir. Çünkü hiç bir bilime, konusunu var göstermek (*isbat*) düşmez. Onun varoluşunu araştırmanın sadece bu bilimde olmasının doğru olacağını yakında sana da açıklayacağız. Artık bu bilimin halinden, onun asılca maddeden ayrı şeyleri araştırmak olduğu sana belirmiştir. Esasen sana Tanrı'nın cisimsiz olduğu, onun bir cismin gücü olmadığı aksine onun maddeden ve her yönüyle harekete karışmaktan uzak bir tek olduğu Doğa bilimlerinde açıklık kazanmıştır. Öyleyse onu araştırmak bu bilime ait olmalıdır.

Senin doğa bilimlerinde gördüğün (Tanrısal bilim), doğa bilimlerine yabancısıdır ve onlarda onu doğal bilimlerden olmayan bir bilim kullanmıştır. Fakat onunla, insanın İlk İlke'nin varlığını bilmesini hızlandırma kastedildi ki, gerçekten onun bilgisine ulaşmak için bilimleri elde etmeye rağbeti ve burada şu makama sevkedilmesi mümkün olsun. Bu bilime bir konu gerekli olduğuna ve bu bilimin konusu sanılan şeyin, onun konusu olmadığı sana belli olduğuna göre düşünelim: Bu bilimin konusu, birini dışarda tutmak üzere tümüyle varlıkların en yüksek dört sebebi midir? Zira bu, bir grubun görüşüdür. Fakat bütün

sebepleri tetkik etmek de, ya varlıklar olarak, ya mutlak sebepler olarak, ya da dört sebepten her biri olarak onları incelemektir. Yani onları, "bu faildir", "şu alıcıdır", "bu başka bir şeydir" ya da "onlardan biraraya gelen bir bütün" olarak bir incelemidir.

Bize göre sebepleri mutlak sebepler olarak incelemek doğru olmaz ki bu bilimin amacı da mutlak sebepler olarak sebeplere ilişkin durumları incelemek olsun. Bu durum, şu yönlerden açıkça görünüyor:

1. Bu bilim, tümel-tikel, güç-fiil, imkan-vücut vs. gibi, sebepler olarak sebeplere özgü arazlardan olmayan anlamları araştırır. Araştırılmaları gerektiği üzere kendilerinde bu durumlar, apaçıktır. Dahası onlar, doğal durumlara ve matematiksel durumlara özgü arazlardan değildir; onlar, ameli bilimlere özgü arazlara da uğramazlar. Şu halde onları araştırmak, geriye kalan bilimlerden bu bilime kalıyor ki o da bu bilimdir.

Yine, mutlak sebepleri bilmek, sebepli durumların sebeplerinin varoluşunu bildikten sonra meydana gelir. Zira biz, sebepli durumlara ait sebeplerin varlığını, varlıkta onları önceleyen bir ilişki olduğunu gösterecek bir ispatla tespit etmediğimiz sürece akla göre mutlak bir sebebin varlığı gerekli değildir. Oysa burada herhangi bir sebep vardır. Duyuya gelince; o, sadece buluşmaya götürür. İki şey buluştuğu/tam olduğu vakit ikisinden birinin diğerine sebep olması gerekmez. Duyu ve deneyin verdiği şeyin çokluğu nedeniyle nefiste oluşan ikna, bildiği üzere, sadece genellikle varolan şeylerin doğal ve ihtiyari olduklarını bilmekle yeterli ve doyurucu olur. Gerçekte bu, nedenlerin ispatına ve nedenler ile sebeplerin varlığını kabule dayanır. Bu, önsel/evveli olarak apaçık değil fakat görünen bir şeydir ve sen ikisi arasındaki farkı da bilirsin. Olayların bir ilkesinin olması, akla göre, kendiliğinden apaçık olana yakın olduğu vakit, Öklides'in kitabında kanıtlanmış geometrik bir çok şeyde olduğu gibi, bu durumun kendiliğinden apaçık olması gerekmez. Sonra onun kanıtla dayalı açıklaması, diğer bilimlerde değildir. Öyleyse onun, bu bilimde olması gerekir.

İnceleme konularında durumları araştırılan bir bilim konusunun, içinde varoluşu araştırılan bir konu olması nasıl mümkün olsun? Bu böyle olunca açıktır ki, onları araştırmak, onlardan her birine özgü yönünden değildir; çünkü o yön bu bilimde araştırılır. Onları araştırmak, bir bütün ve toplam yönüyle de değildir. Bütünseli veya tümeli söylüyor değilim. Çünkü bütünün parçalarını incelemek, bütünü incelemekten daha öncedir. Gerçi bilmiş olduğun üzere, tümelin tikellerinde böyle değildir. Öyleyse parçaların incelenmesi, ya bu bilimde olmalı ve onlar konulmuş olarak önsel/evveli olmalı ya da başka bir bilimde olmalıdır. Oysa bu bilimin dışında yüksek sebeplerin sözünü eden başka bir bilim yoktur. Sebeplerin incelenmesi, onların var olması yönünden ve bu yönden onlara ilişkin şeyler yönünden ise işte o vakit ilk konu, varolan olarak varolan olmalıdır. Şu halde "bu bilimin konusu yüksek sebepleri incelemektir" şeklindeki görüşün geçersizliği açıktır. Tam tersine o inceleme, bu bilimin kemali ve araştırmak istediği bir şeydir.

2. Bu Bilimin Konusunun Öğrenilmesi Üzerine

Her halde, bu bilimin konusunu göstermemiz gerekir ki bu bilimde amaçlanan hedefi anlayalım. Biz diyoruz ki:

Doğa Biliminin konusu, cisimdir. Fakat cisim, var olması, cevher olması, iki ilkedir, yani madde ve biçimden meydana gelmiş olması bakımından değil, hareket ve du-

rağlanlığa konu olması bakımından doğa biliminin konusudur. Doğa Biliminin altındaki bilimler ise ondan daha uzaktır. Ahlakla ilgili bilimler de böyledir.

Matematik Bilime gelince: Onun konusu, ya maddeden zihinde soyut miktardır; ya da maddeyle birlikte zihinde bulunan bir miktardır; ya da maddeden soyut sayıdır; ya da maddedeki sayıdır. Bu araştırma, konunun soyut bir miktar veya maddede bir miktar olduğunu yahut soyut sayıyı veya maddedeki sayıyı var göstermeye dönük değildir. Tam tersine bu araştırma, ortaya konduktan sonra ona ilişkin haller yönündedir. Bunun gibi, Matematik Bilimlerin altındaki bilimlere yakışan, şu konulardan daha özel konular olarak katılan arazları araştırmaktır.

Bildiğin üzere Mantık biliminin konusu, ilk düşünülür anlamlara dayanan ikinci düşünülür anlamlardır. Fakat Mantık biliminin konusunun ikinci düşünülürler olması, o anlamların düşünülür olmaları ve maddeyle asla ilişkisi olmayan veya cisimli olmayan maddeyle ilişkisi olan akli varoluş sahibi olmaları yönünden değil, fakat kendileriyle bilinen bilinmeyene nasıl ulaşılacağı yönündendir. Bu bilimlerin dışında, başka bilimler yoktur.

Var olması ve cevher olması bakımından cevherin halini, cevher olarak cismi, var olmaları bakımından miktar ve sayıyı, nasıl var olduklarını, maddede olmayan veya cisimlerin maddesinden başka bir maddede olan biçimli durumları, onların nasıl olduklarını ve onlara özgü varoluş tarzının hangisi olduğunu araştırmak, bir araştırma tahsis edilmesi gereken konulardandır. Onun duyuluru bilmek gibi bir konu olması da doğru değildir. O, varoluşu duyulurlarda olan şeyleri bilmek gibi bir şey de değildir. Yalnız varsayım ve sınırlama, onu duyulurlardan soyutlar. Şu halde o varoluşu ayrı şeyleri bilmek gibi bir şeydir.

Cevhere gelince; açıktır ki onun varlığı sadece cevher olması bakımından, maddeyle ilişkin değildir. Aksi takdirde, cevher sadece duyulur olurdu. Sayıya gelince; o duyulurlarda ve duyulur olmayanlarda gerçekleşir. Sayı olarak o, duyulurlarla ilgili değildir. Miktarla gelince; onun sözcüğü, ortak bir isimdir ve kendisine miktar denilen şey, ona iş-tirak eder ve onunla doğal cismin kurucu (*Mukavvim*) boyutu kastedilir. Kendisine miktar denilen bazı şeylerle, çizgi, yüzey ve sınırlı cisme yüklenen bitişik nicelik kastedilir. Birinci anlamdaki miktar, doğal cisimlerin varoluşunun ilkesi olduğu vakit, duyulurlardan varlık olması anlamında varlığının doğal cisimlere bağlı olması uygun olmaz. Tersine duyulurların ondan varlık alması yerinde olur. Şu halde o da özü itibarıyla duyulurlardan öncedir. Şekil böyle değildir. Çünkü şekil, maddenin mevcut sonlu bir cismi cevher edinmesinden, sonlu bir yüzeyi taşımasından sonra onun ayrılmaz arazıdır. Zira sınırlar, maddenin kendisiyle tamamlanması yönünden miktarı gerekli kılar ve sonradan miktarı gerektirir. İkinci anlamdaki miktarın, varoluşu yönünden bir incelenmesi vardır. Onun varoluşunun hangi anlamlarında bir varoluş olduğunu ve hangi varlık bölümlerinden olduğunu ince-lenmesine gelince o da maddeyle ilgili bir anlamın araştırılması değildir.

Özü bakımından Mantık'ın konusuna gelince, onun duyulurların dışında olduğu a-çıktır. Bütün bunların, varlığı duyulurlara ilişkin olmayan şeyleri ele alan bir bilimde ger-çekleştiği bellidir. Onlar için, hepsi onun halleri ve arazları olan varolan dışında ortak bir konunun konulması doğru değildir. Çünkü onların bir kısmı cevher, bir kısmı nicelikler, bir kısmı da diğer kategorilerdir. Varoluş (*vücut*) anlamının hakikatinden başka, gerçekleşmiş hiç bir anlam, bu ikisini kuşatamaz.

Bunun gibi, zihinde de birleşip gerçekleşmesi gereken durumlar da vardır ve onlar, bilimlerde ortaklıklar. Bilimlerden hiç biri, o durumlardan söz etme işini üstlenmez, sözge-lişi hiç bir bilim, bir olması yönüyle birden, çok olması yönüyle çoktan, uygundan, aykırı-dan, zıddan ve diğerlerinden söz etmez. Kimi bilimler, onları sadece kullanır; kimisi de onların sadece tanımlarını alır ve onların varoluş durumundan söz etmez. O haller bu tikel bilimlerin konularından hiç birine ait özel arazlar değildir. Onlar, varoluşları yalnız özle-re ait olan sıfatlardan da değildir. Yine onlar, her şeyde bulunan sıfatlardan da değildir. Öyleyse onlardan her biri, her bir şeyin ortağı olur. Onlardan her biri, kategoriye mahsus da olmaz. Onlardan her biri, varolan olarak varolandan başka bir şeyin ilintileri olamaz.

Bütün bunlardan sana belli oldu ki, varolan olarak varolan, onların hepsi için ortak bir şeydir ve önceden dediğimiz şeyden ötürü onun bu sanata konu yapılması gerekir. Zira varolan, mahiyetinin öğrenilmesine ve varoluşunun gösterilmesine ihtiyaç duymaz ki bu bilimden başka bir bilimin ondaki hali açıklamayı üstlenmesine ihtiyaç duyulsun. Çünkü konunun varoluşunun gösterilmesinin ve mahiyetinin tahkik edilmesinin, konusu o olan bir bilimde olması imkansızdır. Tersine (konusu o olan bir bilimde) sadece varlığı ve mahiyeti kabul edilen bir konu, öyle olur. Şu halde bu bilimin ilk konusu, varolan olarak varolandır ve bu bilimin incelediği şeyler, şartsız olarak, varolan olması itibarıyla varolana katılan şeylerdir.

Bu şeylerin bir kısmı, sözge-lişi, cevher, nicelik ve nitelik, onun türü yerinde olan şeylerdir. Çünkü varolan onlara bölünmek için, cevherin insan ve insan olmayan bölüm-lenmesini gerektirecek şekilde bölümlere ayrılma ihtiyacı gibi, daha önce bölümlenmeye ihtiyaç duymaz. Bu şeylerin bir kısmı, özel ilintiler gibidir; "bir ve çok", "güç ve fiil", "tü-mel ve tikel", "mümkün ve vacib" gibi. Çünkü o bu ilintileri kabul etmek ve onlara yetenek kazanmak için doğal yahut matematiksel veya ahlaki ya da başka bir şeyle özelleşmeye muhtaç değildir.

"Varolan bu bilimin konusu yapıldığında, o bilimde varlıkların ilkelerinin ispatı olmaz. Çünkü her bilimdeki araştırma, onun ilkelerinin değil fakat konusunun ilintilerinin araştırılmasıdır" diyen birisine cevap şudur: İlkeler hakkındaki inceleme de bu konunun ilintilerini araştırmadır. Çünkü varolan, sebebi olmayan ve muhal olmayan bir ilkedir; hatta varolan kendisinin tabiatına nispetle varolana ilişkin bir şeydir ve onun özel ilintile-rindedir. Aynı şekilde varolan doğal bir şey, matematiksel bir şey veya daha başka bir şey olmaya muhtaç değildir ki ilke olmak ona sonradan ilişsin. Dahası ilke, bütün varolanlar için ilke değildir. Zira bütün varolanlar için ilke olsaydı, varolanın kendisi için de ilke olurdu. Tam tersine bütün varolanlar için ilke yoktur. İlke sadece "nedenli (*ma'lul*) varolan" için ilkedir. Şu halde ilke, varolanın bir kısmı için ilkedir. Dolayısıyla bu bilim, mevcudun ilkelerini mutlak olarak araştırmaz; fakat o, diğer tikel bilimler gibi, sadece bir kısım varo-lana ait ilkeleri araştırır. Çünkü onlar, onlardan her birinin yöneldiği, her şeyin ortaklaştığı ilkelere sahip olduklarından kendi ortak ilkelerinin varoluşunu kanıtlamazlarsa da içlerinde bulunan kendilerinden sonraki şeylerin ilkesinin varoluşunu kanıtlarlar. Bu bilimin zorunlu olarak, bölümlere ayrılması gerekir. Bu bölümler:

1. En yüksek sebeplerin araştırıldığı bölüm; zira onlar, varoluşu yönünden her ne-denli varolanın sebepleridir. Bu bölüm, sırf hareketli veya sırf nicelikli olması itibarıyla değil, fakat aynı zamanda nedenli varolan olması itibarıyla, nedenli her varolanın kaynağı olan İlk Sebep'i araştırır.

2. Varolanın ilintilerinin araştırıldığı bölüm.

3. Tikel bilimlerin ilkelerinin araştırıldığı bölüm; zira daha özel olan her bilimin ilkeleri, yüksek bir bilimde yer alan problemlerdir; sözgelışı tıbbın ilkeleri, doğa biliminin; alan ve yüzölçümü ilkeleri, Geometridedir. Öyleyse var olan tikellerin durumlarını araştıran bilimlerin ilkeleri, açıklanmasa da bu bilimde olur. Dolayısıyla bu bilim, varolanın halleri ile varolan için bölümleri ve türleri yerinde olan durumları araştırır. Hatta o, beraberinde Doğa biliminin konusunu getiren ve onu ona veren bir tahsise; beraberinde Matematiğin konusunu getiren ve onun ona veren bir tahsise kadar ulaşır; diğer bilimlerde de aynı işlemi yapar. Bu tahsisten önceki şey, ilke gibidir ve biz onu araştırıyor ve onun halini ifade ediyoruz. Dolayısıyla bu bilimin problemleri, öyle olmaları bakımından nedenli varolanın sebepleriyle ilgilidir, problemlerin bir kısmı varolanın ilintileriyle ve bir kısmı da tikel bilimlerin ilkeleriyle ilgilidir.

Bu sanatta istenen bilim, budur ve o bilim, ilk felsefedir. Çünkü o bilim, varoluş bakımından şeylerin ilkinin bilmektir. Varoluştaki ilk şey, İlk Neden'dir ve genellik bakımından da ilk şeydir. Genellik bakımından ilk sıradaki şey, varoluş ve birliktir. Keza bu bilim, en üstün bilinenin, en üstün bilgisi olan bilgeliktir. Çünkü bilgelik, en üstün bilgi konusunu, yani Yüce Allah'ı ve ondan sonraki sebepleri en üstün bilmeye oluşur. Yine o, bütünü en yüksek sebeplerinin bilgisidir. Yine o, Allah'ı bilmektir. Onun Tanrısal Bilim diye bir tanımı da vardır. Tanrısal Bilim, tanım ve varoluş bakımından maddeden ayrı şeylerin bilgisidir. Zira varolan olarak varolan, onun ilkeleri ve onun ilintileri, açıklandığı üzere, varlıkça maddeden öncedir ve onların varlığı, maddenin varlığına bağlı değildir. Eğer bu bilimde, maddeden önce gelmeyen bir şey araştırılırsa orada sadece bir anlam araştırılır. Bu anlam, varlığı maddeye muhtaç olmayan bir anlamdır. Hatta bu bilimde araştırılan şeyler, dört bölüme ayrılır.

1. Kimisi, madde ve ilintilerinden temelli olarak uzak olan şeylerdir.

2. Kimisi, maddeyle birlikte olan fakat madde bu şeylerin kurucu sebebi değil tersine maddeden önce gelen ve onun kurucu sebebi olarak maddeyle birlikte olan şeyler.

3. Onların tümü maddede olmadan varolmalarına rağmen onların kimisi bazen maddede bulunur Sözgelışı nedenlik ve birlik böyledir. Dolayısıyla onların kendileri, varolmak için maddenin varoluşuna muhtaç olmamada ortak halledirler ve hepsi de varoluşu bakımından maddesiz olmada, yani varoluşunu maddeden almamış olmada ortakdır.

4. Onların kimisi de maddeli şeylerdir, sözgelışı hareket ve durağanlık böyledir. Fakat bu bilimde araştırılan şey, onların maddedeki durumu değil fakat onlara ait olan varoluşun tarzıdır. Bu bölüm, öteki bölümlerle birlikte alındığı vakit onların araştırılma biçiminin de varoluşu maddeye bağlı olmama anlamı yönünden olduğuna katılırsın. Sözgelışı, Matematik bilimlerin içine maddeyle tayin ve tarif edilen şey konular fakat o şeyin tetkik ve araştırılması maddeyle tarif edilmeyen bir anlam yönündendir ve araştırılan şeyin maddeye bağlı olması, onu matematik yöntemli araştırma olmaktan çıkarmaz. Burada da durum aynıdır. Şu halde bu bilimin amacının ne olduğu iyice belirginleşti.

Bu bilim, cedel (dialektika) ve safsataya (sofizma) bir yönden katılır, bir yönden de onlardan ayrılır; bir yönden de onların her birinden ayrılır. Bu bilimin cedel ve safsatayla ortaklığına gelince, bu bilimde araştırılan şeyden tikel bilim sahibi söz etmez fakat cedelci ve sofist ondan söz eder. Bu bilimin cedel ve safsatadan ayrılığın gelince, ilk filozof, ilk filozof olarak, tikel bilimlerin sorunlarından söz etmez; buna karşılık cedelci ve sofist onlardan söz ederler. Bu bilimin özel olarak cedelden ayrılığı, kuvve itibarıyla.

Çünkü cedele dayalı kelimeler, Mantık sanatında öğrendiği gibi, güven ve kesinlik değil zan ifade eder. Bu bilimin safsatadan ayrılığı, irade itibariyledir. Zira bu bilim, gerçeğin ta kendisini ister, halbuki öteki (safsata), bilgi olmasa da gerçeği söyleyen bir bilgi olduğunun zannedilmesini ister.

3. Bu Bilimin Faydası, Mertebesi ve Adı Üzerine

Bu bilimin faydasına gelince, bundan önceki bilimlerden hareketle faydalı ile iyi arasındaki farkın ne olduğunu, zararlı ile kötü arasındaki farkın ne olduğunu, faydalının iyiye, özü gereği ulaştırıcı sebep olduğunu, faydanın da kendisiyle kötünden iyiye ulaştırılan bir anlam olduğunu bilmen gerekir.

Bunlar zihnine yerleştiğinde tüm bilimlerin şu tek faydayı paylaştığını da görürsün: Bütün bilimlerin katıldığı ortak fayda, kendini ahiret mutluluğuna hazırlayarak insan nefsinin olgunlaşmasını sağlamaktır. Fakat bilimlerin faydası, kitapların başında araştırıldığı vakit amaç bu anlama yönelik değil fakat bilimlerin birbirine yardımına yöneliktir. Buna göre bir bilimin faydası, kendisinden başka bir bilimin gerçekleşmesine gidilebilen bir anlamdır.

Fayda bu anlamda olunca ona bazen “mutlak söz” denilir, bazen de “tahsisli söz” denilir. Faydalının, nasıl olursa olsun, bir başka bilimi gerçekleştirmeye ulaştırıcı olması, mutlak anlamda faydayı gösterir. Faydalının hareket noktası olan bilimden kendinden daha değerli bir bilime ulaştırıcı olması, tahsisli anlamda faydayı gösterir ve o diğerinin amacı yerindedir. Zira o, diğeri için vardır. Faydayı mutlak anlamıyla aldığımız vakit bu bilimin bir faydası vardır. Fakat faydayı, tahsisli aldığımız vakit bu bilim başka bir bilim hakkında faydalı olmaktan yüce bir bilimdir; tersine tüm öteki bilimler ondan faydalanırlar. Fakat mutlak faydayı bölümlere ayırırsak, üç bölüm olur.

Birincisi, elde bulunan, kendisinden daha değerli bir anlama götüren fayda.

İkincisi, elde bulunanı, kendisine eşit bir anlama götüren fayda.

Üçüncüsü, elde bulunan, kendisinden daha az değerli bir anlama götüren fayda. O, özünde değil, bir yetkinlikte faydalı olmaktır. Buna özel bir ad vermek gerekirse, aktarma, ifade, yardım etme, başkanlık etme veya buna benzer bir şey demek uygun olur. Bu konudaki uygun sözcükleri incelersen bunu anlarsın.

Tahsisli fayda, hizmete yakın bir faydadır. Daha aşağıdakinde, yukarıdakinden oluşan verme şeklindeki fayda, hizmete benzer bir fayda değildir. Sen de bilirsin ki hizmetçi, hizmet edilene fayda verir, hizmet edilen de hizmetçiye fayda verir. Demek istiyorum ki fayda mutlak olarak alındığı ve her faydanın türü ve özel biçimi başka türlü olduğu vakit, bu bilimin biçimini açıkladığımız faydası, tikel bilimlerin ilkelerine kesinlik sağlamak ve tikel bilimlerde ortak olan şeylere, ilke olmasalar da, onların mahiyetini gerçekleştirmektir. İşte bu da başkanın yönetilene, hizmet edilenin hizmet edene faydasıdır. Zira bu bilimin tikel bilimlere nisbeti, bu bilimde bilinmesi amaç olan şeyin o bilimlerde bilinmesi amaç olan şeylere nisbeti gibidir. Bu, ötekilerin varoluş ilkesi olduğu gibi, bu bilimi bilmek de onları bilmenin varoluş ilkesidir.

Bu bilimin mertebesine gelince, bu bilimin öğrenilme sırası, Doğa ve Matematik bilimlerinden sonradır. Doğa bilimlerine gelince, bu bilimde kabul edilen şeylerin pek ço-

ğu, Doğa Biliminde ortaya çıkar; sözgeleşme oluş, bozulmuş, değişme, mekan, zaman, her hareketlinin bir hareketlendiriciye bağlı olması, tüm hareketlilerin bir ilk hareketlendiriciye son bulması, vb gibi. Matematiğe gelince, bu bilimdeki en son amaç, Tanrı'nın yönetimini bilmek, ruhsal melekleri ve onların katmanlarını bilmek, feleklerin sıralanışındaki düzeni bilmek, yalnız heyet ilmiyle (Astronomiyle) mümkün olabilir. Heyet ilmine de ancak Aritmetik ve Geometri ile erişilir. Müzik ve Matematik, Ahlak ve Siyaset biliminin tikellerine gelince, onlar, bu bilimde zorunlu olmayan faydalı olan bilgilerdir.

Bununla birlikte bir kimse şöyle bir soru yöneltebilir: Doğa ve Matematik bilimindeki ilkeler, yalnız bu bilimde kanıtlanıyor, bu iki bilimin problemleri ilkeler ile kanıtlanıyor ve bu iki bilimin problemleri bu bilimin ilkeleri oluyor ise o zaman bu, kısır döngülü bir açıklama olur ve işin sonu, bir şeyin kendisi tarafından açıklanmasına varır.

Bu şüpheyi çözmeye belirtilmesi gereken şey, Burhan Kitabında belirtilen ve açıklanan şeylerdir. Burada ondan yalnız yetecek kadarını veriyor ve diyoruz ki: Bir bilimin ilkesi, ancak tüm sorunlar burhanlarında açıkça veya kapalı olarak ona dayandığı için ilke olur; hatta bazen ilke, bu sorunların bazısının kanıtlarında alınmış olduğu için ilke olur. Bilimlerde, kanıtları kesinlikle bir vasfı kullanmayan fakat yalnız kanıt olmayan öncülleri kullanan sorunlar olabilir. Çünkü bilimin ilkesi ancak kazanılma kesinliğinin nedenden alınışını verdiği zaman gerçek ilke olur. Fakat nedeni vermediği zaman ona ancak başka bir anlamda bilimin ilkesi denilir. Duyu olarak duyunun sadece varlık ifade etmesi yönüyle duyuya ne ölçüde ilke denilmesi uygunsa o ölçüde ona ilke denilmesi uygun olur. Bu takdirde şüphe kalkar. Çünkü doğal ilkenin kendisi açık olabilir; onun İlk Felsefe'de açıklanması, henüz orada onunla açıklanmayan bir şey sebebiyle olabilir. Fakat İlk Felsefe'de o doğal ilkeyle ancak diğer sorunlar açıklanır ki bu ilkenin verimliliği için en yüksek bilimden öncül olan şeye, verimliliğinde bu ilkeden bir şey karışmasın, hatta onun başka bir öncülü olsun. Doğa veya Matematik Bilimi, o konuda bize ereksel kanıt (*Burhanu'l-Lime*) vermese de varlıksal kanıt (*Burhanu'İnne*) vermiş olabilir. Sonra bu bilim (İlk Felsefe), o (doğal ilke) hakkında özellikle uzak ereksel nedenlerle ilgili ve ereksel kanıt bize verebilir.

İyice anlaşıldı ki doğa bilimlerindeki sorunlardan bir biçimde bu bilimin ilkesi olan şeyin açıklanması, bu bilimde açıklanan ilkeler tarafından değil fakat kendileri açık olan ilkeler tarafından olur; yahut onun açıklaması, bu bilimdeki sorunların aynısı fakat bu aynı sorunların değil başka sorunların ilkesi olan ilkeler tarafından olur. Yahut bu bilimin bazı sorunlarına ait olan bu ilkeler, bu bilimde amaçlılığı açıklanmak istenen şeyin varoluşunu göstermek için olur. Bu şekilde olduğu vakit bu durum, kesinlikle kısır döngülü bir açıklama olmaz ki bir şeyin kendisini açıklamada göz önüne almaya dönük bir açıklama olsun.

Bilmen gerekir ki, bu işin doğasında, bu bilimin amacının ancak başka bir bilimden sonra ilke kazanmak olduğuna götüren bir yol vardır. Zira daha sonra sana şu durum açıkça gösterecektir: İlk ilkenin ispatına giden yolumuz, duyulur şeylerden çıkarım yapmak yolundan değil fakat tümel akli öncüller yolundan geçer. Tümel akli öncüller, varoluş için varoluşu zorunlu varolan ilkesini gerekli kılar ve onun yönünde değişen veya çoğalan bir şey olmasını engeller; onun bütünü ilkesi olmasını ve bütünü sıralanışına göre bütünü ondan dolayı zorunlu olmasını öngörürler. Fakat zihinlerimizin yetersiz kalmalarından ötürü bu burhan yoluna giremeyiz. Burhan yolu, ilkelerden ikincilere, nedenden nedenliye gitme yoludur. Ayrıntıda değil onlardan kimi varlık katmanlarının toplamında ancak bu yola girebiliriz.

Şu halde kendisi bakımından ele alındığında tüm bilimlerden önce gelmiş olmak, bu bilimin hakkıdır. Ancak o bizim yönümüzden bakıldığında tüm bilimlerden sonra gelir. Bu bilimin, bilimler bütünü içindeki sırasından söz etmiştik. Bu bilimin adına gelince, o, doğadan sonra gelen şey (*Ma Ba'de't-Tabi'a*) demektir. Doğa sözcüğü ile hareket ve durağanlığın ilkesi olan kuvvet değil fakat cisimli maddeden, o kuvvetten ve arazlardan oluşan şeyin bütünü anlatılmak istenir. Doğası olan doğal cisme doğa denildiği de ileri sürülmüştür. Doğal cisim, özellik ve arazları olması sebebiyle duyulur kütledir. "Doğadan sonra gelen şey" in anlamı, bize oranla bir sonralıktır. Zira varoluşu gözlemlememizin ve onun durumlarını tanımamızın başında bu doğal varoluşu görür ve gözlemliyoruz. Özü dikkate alındığında bu bilime verilmesi uygun ad, ona "doğadan önce gelen şey" in bilimi denilmesidir. Çünkü bu bilimde araştırılan şeyler, öz bakımından ve genellikle doğadan öncedir. Fakat birisi şöyle diyebilir: Aritmetik ve Geometri'de incelenen salt matematikle ilgili şeyler ve özellikle sayı "doğadan önce"dirler. Zira sayının varoluşunun doğayla hiç bir ilgisi yoktur. Çünkü o, bazen doğada olmaksızın varolur ve o sebeple Aritmetik ve Geometri biliminin "doğadan önce gelen şeyin" bilimi olması gerekir.

Bu tereddüde verilmesi gereken cevap şudur: Geometride salt matematiksel şeylerden, yalnız çizgiler, yüzeyler, cisimli şeyler araştırılır. Geometrinin konusunun varoluş bakımından doğadan ayrılmaz olduğu ve ayrılmaz arazlarının buna daha elverişli olduğu bellidir. Konusu mutlak miktar olan Geometri'ye gelince orada mutlak miktar, anlaşılabilir herhangi bir bağıntıya elverişli olduğu için alınır. O, doğal bilimlerle ilgili şeylerin ve biçimin ilkesi olduğu için değil fakat miktar ve araz olarak miktarla ilgilidir. Mantık ve Doğa bilimleriyle ilgili açıklamamızda mutlak heyula sayılan miktarda bir nicelik olan miktar arasında fark olduğu, miktar isminin onlara ortak biçimde verildiği bildirilmişti. Durum böyle olunca, aslında Geometri'nin konusu, doğal cisim kuran belli miktar değil, fakat çizgi, yüzey ve cisme yüklenen miktardır ve farklı nisbetlere elverişli olan miktar işte bu miktardır.

Sayıyla ilgili şüphe daha köklüdür ve dıştan bakılınca sayı bilimi "doğadan sonra gelen şeyin" bilimi gibi görünüyor. Onun "doğadan sonra gelen şey" olmasıyla başka bir şey anlatılmak isteniyor ki o da şudur: Sayı bilimi, her yönden doğadan ayrı olan şeyin bilimidir. O sebeple bu bilim, içindeki en değerli şeyle adlandırılmış olur. Nitekim Tanrı'yı bilmek, bu bilimin gayesi olduğundan bu bilime "Tanrısal Bilim" de denilmiştir. Eşyaya ad konulması, çoğunlukla en değerli anlam yönünden, en değerli parça yönünden, gaye yerinde olan parça yönünden olur. Sanki bu bilim yetkinliği, en değerli parçası ve ilk amacı her yönden doğadan ayrı olan şeyi bilmek olan bilimdir. Ad koyma, bu anlam doğrultusunda ortaya konmuş olunca o zaman sayı biliminin bu ismin anlamında ona ortaklığı olmaz.

Fakat Aritmetiğin "doğadan sonra gelen şeyin" bilimi dışında olduğuna dair yapılan açıklama, senin de göreceğin gibi, şöyledir: Aritmetiğin konusu, her yönden sayı değildir. Zira sayı, bazen maddesiz şeylerde bulunur, bazen doğal şeylerde bulunur, bazen de ona arazi olan her şeyden soyut haldeyken zihinde (vehimde) konum alır. Eğer sayı, varoluş bakımından yalnız bir şeyin ilişeni olsaydı, sayı cinsinden olan şeylerin maddesiz şeylerdeki varoluşu, hangi oranda fazlalık ve eksiklik için olursa olsun temellendirilemezdi. Fakat sayı, yalnız kendisi olarak sabit olur; hatta hangi fazlalığı olursa olsun ve hangi orantıyı alırsa alsın, sayının yalnız alıcı olacak şekilde temellendirilmesi gerekir. Her türlü sayılan şey, kuvve halindeki cisimlerin heyulasın da olduğu vakit veya zihinde bulunduğu vakit iki halde birden olduğu vakit sayı doğadan ayrı değildir. Şu halde sayıyı incelemesi açısından hesap bilimi, sadece doğada bulunduğu sırada sayıya ait olan nisbet meydana

geldiği halde sayıyı inceler. Öyle görünüyor ki sayı biliminin sayıyı incelemeye başlaması, sayı zihindeyken olmaktadır. Çünkü bu sıfatla o, yalnız zihinde olur. Çünkü sayının toplanmak, ayrılmak, birleşmek ve bölünmek gibi doğal hallerden alınan vehmi bir görüntüsü vardır. Öyleyse hesap, sayının özünü araştırmak değildir. Hesap mutlak anlamda sayı olması bakımından sayının arazlarını incelemek değildir. Fakat o işaret edilen şeyi kabul edecek halde olması açısından sayının arazlarını incelemektir. Bu durumda hesap, maddeye dayanan, maddeli veya insan zihnine ait bir şeydir. Sayının özünü, maddeyle ilişkisi olmasını ve ona dayanması itibarıyla sayıya ilişkin şeyleri incelemek, İlk Felsefenin işidir.

4. Bu Bilimde Sözü Edilen Şeylerin Toplamı Üzerine

Bu sanatta bize düşen iş, nesnenin (*şey*) ve varolanın (*mevcud*) kategorilere nisbetinin halini, yokluk halini, zorunluluk halini, yani zorunlu varoluşu ve şartlarını, imkan halini ve hakikatini tanımak kısaca kuvve ve fiili incelemektir. Ayrıca bizzat olanla, bilazaz olanın halini, hak ve batılı, cevherin halini ve kaç kısmının bulunduğunu incelemektir; çünkü varolan, mevcut bir cevher olmak için doğal veya matematiksel olmaya muhtaç değildir. Zira ortada bu ikisinden başka cevherler vardır. Dolayısıyla heyula konumunda olan cevherin halini, nasıl olduğunu, maddeden ayrı mı yoksa maddeli mi, aynı türden mi yoksa ayrı türden mi olduğunu ve biçimle bağıntısının ne olduğunu tanımamız ve biçimli cevherin nasıl olduğunu, maddesiz mi yoksa maddeli mi olduğunu, bileşik cevherin halinin nasıl olduğunu, tanımlara göre ikisinden her birinin durumunun nasıl olduğunu, tanımlar ile tanımlananlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu bilmemiz gerekir.

Cevherin mukabili bir ölçüde araz olduğundan bu bilimde arazın doğasını, çeşitlerini, arazların tanımlandığı tanımların niteliğini tanımamız, tek tek arazlardan her birinin halini, cevher olmadığı halde cevher olduğu sanılan şeyi tanımamız ve onun araz olduğunu açıklamamız gerekir. Ayrıca tüm cevherlerin, öncelik ve sonralık itibarıyla kendi aralarında varoluş yönünden sıralanışlarını bilmemiz, aynı şekilde arazlarımızı de bilmemiz gerekir.

Tümel ve tikelin, bütün ve parçanın halini, tümel doğaların nasıl bir varoluşa sahip olduğunu, tikel özlerde onların varoluş sahibi olup olmadığını, onların zihinde nasıl bir varoluşa sahip olduğunu, onların dışardan (*a'yan*) ve zihinden ayrı bir varoluşa sahip olup olmadığını incelemenin asıl yeri burasıdır.

Cinsi, türü ve onların konumunda olan şeyleri inceleme yerimiz de burasıdır. Çünkü varolan, neden veya nedenli oluşunda, doğal, matematiksel veya daha başka bir şey olmaya muhtaç değildir. Dolayısıyla onun hemen ardından nedenlerden, onların cins ve hallerinden, nedenlerle nedenliler arasındaki halin nasıl olması gerektiğinden ve yapıcı ilkeyle başkası arasındaki ayırımın tarifinden, onların her birinin isbatından ve onların (biçim ve gayenin) İlk Neden'e kadar varan her tabakada bulunduğundan söz etmek gerekir.

Yine ilke ve başlangıçtan söz etmek, önce gelmekten, sonra gelmekten, sonradan olmaktan, onların cins ve türlerinden, her türün özelliğinden, doğada önce geleninden, akılda önce geleninden söz etmek, akılda önce gelen şeyleri tahkik etmekten ve onları inkar edenlerle konuşma biçiminden söz etmek, nihayet içinde bu şeylerden biri olan görüşün gerçeğe aykırı ve geçersiz gördüğümüz meşhur görüş olduğundan söz etmek gerekir.

İşte bunlar ve onların yerini tutan şeyler, varoluş olarak varoluşun ekleridir. Bir, varoluşta birlikte olduğundan biri de incelememiz ve aralarındaki karşıtlığı tanımamız ge-

rekir. Bir hakkında durduğumuz zaman çok hakkında da durmamız ve ikisi arasındaki karşılıklılığı (*Tekabül*) tarif etmemiz gerekir.

Orada sayıyı, onun varlıklara nisbetinin mahiyetini, bir yönüyle sayının karşıtı olan bitişik niceliğin varlıklara nisbetinin mahiyetini tetkik etmemiz, o konudaki geçersiz görüşleri tümüyle saymamız, onlardan hiç birinin maddeden ayrı ve varlıkların ilkesi olmadığını bilmemiz, sözgelışı şekiller ve diğerleri gibi, sayılara ilişen arazları ve bitişik nicelikleri tespit etmemiz gerekir.

Benzer, eşit, uygun, türdeş, benzer, aynısı, tıpkısı gibi terimler, birin ekleridir. Dolayısıyla onların birbirinden ve karşıtlarından söz etmemiz ve karşıtlarının çokluğu dengi olduklarından, sözgelışı benzer olmayandan, eşit olmayandan, türdeş olmayandan, benzeş olmayandan, kısaca başkadan, ayrı olmaktan, karşılık olmaktan ve çeşitlilikten, aslında zıt olmaktan ve zıt olmanın mahiyetinden söz etmemiz gerekir.

Bundan sonra varlıkların ilkelerine geçer ve İlk İlke'yi ve onun ululuğun zirvesinde Gerçek Bir olduğunu tespit ederiz. Onun kaç yönden bir olduğunu, kaç yönden gerçek olduğunu, onun biliyor olmasının, gücü yetiyor olmasının, cömert olmasının, selam yani salt iyi olmasının, gerçek tatlı o olduğundan ve gerçek güzellik onda bulunduğundan özünden dolayı onun sevilen oluşunun ne anlama geldiğini bilir ve hakkında söylenen ve inanılan hakka zıt görüşleri sileriz. Ardından kendisinden meydana gelen varlıklara onun nisbetinin nasıl olduğunu ve ondan meydana gelen şeylerden ilkinin ne olduğunu açıklarız. Sonra da bu berikenden meleki akli cevherlerden başlayarak, meleki nefsanî cevherlerin, feleki semavi cevherlerin, şu dört unsurun, onlardan oluşan şeylerin nasıl bir sıra dahilinde oluştuğunu açıklarız. Sonra da insanı ve bu şeylerin nasıl ona dönük olduğunu, insanın onların nasıl yapıcı ilkesi olduğunu, insanın onların nasıl yetkinleştirici ilkesi olduğunu, insan nefsinin durumunu, kendisiyle doğa arasındaki ilişki kesildiğinde insan nefsinin durumunun ne olacağını ve onun varoluş basamağının hangi basamak olacağını açıklarız. Bunlar arasında peygamberlik kadrinin yüceliğini, ona itaat etmenin zorunluluğunu ve onun Allah katından gelme zorunlu bir şey olduğunu ve bilgeliğin yanı sıra insan nefislerinin ahiret mutluluğuna sahip olmaları için muhtaç oldukları huy ve işleri gösterir ve mutluluk çeşitlerini belirtiriz. İşte bu yere ulaştığımızda bu kitabımızı bitirmiş olacağız. Bu konuda Allah bizim yardımcımızdır.